

Organist C. Rosenqvist, Engelholm höll därefter ett föredrag om läget ifråga om orgeln. Detta föredrag inflyter in extenso i nästa nummer.

Omedelbart efter föredragen samlades deltagarna i S:t Peters Klosters kyrka till en orgelstund ägnad åt koralen i nutida svensk orgelmusik. Orgelstunden blev sålunda en illustration till föredraget. Om denna orgelstund skrev kompositören Lars-Erik Larsson i Lunds Dagblad:

»Det skall först och främst framhållas att denna orgelstund blev en mycket angenäm överraskning. Man har förut inte vetat mycket av vad som skapats inom orgelmusiken på senare tid här i landet. Men det program, som i går framfördes här visar att det verkligen skrivs en hel del orgelmusik och därtill intressant och värdefull sådan.

Två Stockholmsorganister, Oskar Lindberg och Waldemar Ahlén inramade programmet. Den förre har skrivit två orgelkoraler över koralerna 28 och 239. Lindberg visar i dessa två orgelkoraler sin skicklighet att handskas med det tematiska materialet. Kompositionerna äro mycket klara i stämföringen, även om stilen ibland kan tyckas något väl arkaiserande och opersonlig. Waldemar Ahlén representerades med en partita över koralen »Lov vare dig, o Jesu Krist». Den var i

anmälarens tycke programmets mest intressanta nummer. Svitens innehåller sju variationer över det f. ö. mycket väl valda temat. Ahléns sätt att behandla temat tyder på en musiker med både tekniskt kunnande och originella idéer. Stilen är ibland ganska kylig (vilket här räknas som en förtjänst), stämföringen klar, och byggnaden mycket fast i formen. Man har anledning vänta flera intressanta orgelkompositioner av Waldemar Ahlén.

Särskilt intresse väckte också Daniel Olsons »Koral med variationer» över sv. ps. 137. Olson är i formavseende mycket klar och habil. Hans komposition frapperade genom sin osökta melodiföring och rena och ädla kyrkostil.

Av Albert Runbäck spelades tre kompositioner, ett preludium och två orgelkoraler, av vilka den sista, en kanon över psalmen 52, gjorde det bästa intrycket. Även konsertgivaren Carl E. Rosenquist framträdde med en komposition. Det var en kanon över koralen »Jesu, gör mig så till sinnes». Den visade dess upphovsmans säkra formkänsla och klingade mycket bra. Hr Rosenquist genomförde programmet på ett utomordentligt sätt och dokumenterade sig därmed som en orgelspelare, som man hoppas snart åter få höra igen.»

Den nya starten synes lovande. Det vore för visso värdefullt för gudstjänstlivet om fortsättningen infriade löftena.

A. Adell.

Kalmarstiftets handskrivna sångböcker.

Bokbeståndet i Kalmarkyrkorna vid 1500-talets utgång visar en rätt förbluffande rikedom på bevarade medeltida liturgiska böcker och en lika förvånande fattigdom på böcker från den nya tiden. De inventarieförteckningar, som bevaras i Linköpings Domkapitels arkiv, ge oss material till att belysa detta. Böcker som återfinnas nästan överallt i kyrkorna äro official, psalterium och glorificationes. Som exempel kan bokbeståndet i Fliseryd tjäna:

Biblia svensk
 Novum Testum svensk
 HandbocK
 Glorificationes
 gradual
 Antiphonale
 breuiarium
 psalterium
 permentz böcker gamble.

I denna förteckning är visserligen antalet av de gamla böckerna särskilt stort. Men proportionerna mellan de gamla och de nya äro i huvudsak de samma även i andra socknar. Man har svårt att göra sig en klar föreställning av, huru den reformerade gudstjänsten överhuvud taget kunde upprätthållas med hjälp av härovan upptagna böcker. Psalmbok är en sällsynthet och ej heller handbok finnes upptagen i alla listor. Man får det intrycket, att prästen själv på många ställen måst förse sig med nödiga böcker.

Men att de gamla böckerna bevarats och så sorgfälligt blivit antecknade betyder säkerligen även, att de allt fortfarande nyttjats i gudstjänsten. På de flesta håll försvinna de gamla böckerna under 1600-talets första årtionden. Tidigt nog äro de ersatta med psalmböcker och manualier. Men även om de icke längre uppträda i inventarieförteckningarna för de officiellt brukade böckerna, är det ingenting som hindrar, att de kvarlågo i kyrkorna utan att förstöras av prophanitatis bestia. Fragment av praktfullt dekorerade pergamentsblad finner man än i dag på skräpviudar och i sophögar. Deras begynnande försvinnande betecknas av anteckningar sådana som i Arby av år 1608: »Psalteria Davidis 3 st.» samt »gambla munkaböcker, som föga ähro nyttiga». Ännu betraktades psalteria Davidis som nyttiga böcker. Som vi skola se, är det anledning förmoda, att just dessa hade den största livskraften av alla.

Med 1600-talets inbrott är säkerligen de gamla böckernas liv slut, vad beträffar den vanliga gudstjänsten. De blevo »gamla munkaböcker, som föga ähro nyttiga». Men vännen och dyrkaren hade den gamla sången i skolan hos djäknarna. Sockenkyrkornas sångboksskatter från 1600-talet ge oss ett intryck av, vilken betydelse skolgossarna hade för gudstjänsten ute på landsbygden vid kyrkans högtider: jul, påsk, pingst och understundom Michaëlis.

Så tillkomma 1600-talets handskrivna sångböcker som arvtagare och efterföljare till de gamla »munkaböckerna». Vare sig Laurentius Petris Een lijten Songbook eller någon av Liber Cantusupplagorna ha lämnat spår efter sig i Kalmarbygden. Man redde sig i stället med handskrivet. Därav blev förrådet så mycket rikhaltigare.

Sockenkyrkornas handskrivna sångböcker torde ha blivit till för att brukas vid skolgossarnas helgbesök. Men de voro icke så utförliga att de kunde ersätta de gamla böckerna. I all synnerhet förblevo psalteria Davidis outhärliga. Ty de handskrivna sångböckerna upptaga icke stort mera än antifonschemat för tidegården samt Ordinariet för mässan, vad beträffar de delar som anknyta till den gamla kulturen.

Här följer en förteckning över samtliga de handskrivna sångböcker, som upptagas i inventarieförteckningarna från 1600-talets Kalmarstift. Inom parentes står årtalet då de förekomma i inventarieförteckningarna.

Mortorp: »Kyrie, Jula- och Påskasång» innanför sista pärmen i ett band innehållande såväl mäss- som handboken av 1548. I mässan äro äro ändringar gjorda i prefationen och instiftelseorden. »Jula- och Påskasången» omfattar mässordinariet och tidegården samt några hymner.

Madesjö: Mässordinariet samt juldagens och påskdagens introitus (»Officium») på samma sätt inhäftade som den förra i handbok av 1614. »Skrifwen Musicbook (1695).

Förlösa: »En lijten skriffwin SångBook» (1678) (Rappehandskriften?)

Ryssby: »En Sångbook» (1652).

Fagerhult: »En Psalter Latinisk (mz Sångebok)» (1612).

Lat. Psalterium (1619).

»gammal sångebok» (1619).

»Songbook» (1658).

Högsby: »En liten sångbook in 8o
»noch en gammal sångbook in 4to» } (1620-talet).
»Sångbook» (1663).

Alem: »Skrifwen Sångbook in 4to» (1653) förvaras i Vadstena landsarkiv. E. Burger har i sin studie »Deutsche Kirchenmelodien in Schweden»¹ följande beskrivning av ifrågavarande bok efter att ha daterat den till omkr. 1660: »Diese Handschrift . . . eine genaue Kopie der Kalmarer Handskr., insbes v. Mönsterås darstellt.» (Sid. 112 f.).

Burger har säkerligen aldrig sett handskriften. Den daterar sig själv till 1645 och är en förlaga till Mönsteråsboken i st. f. att vara en kopia av densamma. Detta framgår även av andra grunder, varom mera senare.

Mönsterås: Sångböcker — 2 st. (i förteckningar e. 1632, 1688, 1698); den ena i behåll i musikhistoriska museet, Stockholm.

Döderhult: Sångböcker — 3 (1653).

Källa (på Öland): »En sångbook (1654). Den förekommer i inventarieförteckningar ännu i slutet av 1700-talet, men är nu försvunnen.

Föra: »Messebook» (1645).

Smedby: »Sångbook» (början av 1600-talet).

Stenåsa: Sångbook (1691).

Hulterstad: Sångbook (1653). Såväl Stenåsa — som Hulterstadsboken omnämnas i slutet av 1700-talet, men äro nu borta.

Med ledning av de bevarade handskrifterna kan man uppdelat sångböckerna i trenne grupper. Den första av dessa representeras av handskriften i Mortorpsboken och den i Madesjöhandboken av 1614. *Där känner man ännu icke till församlingssång i vår mening. Den folkliga kyrkovisan har ännu ingen plats. Endast mässans liturgiska sånger*

¹ Kyrkohistorisk årsskrift 1932.

samt tidegården återfinna vi. I inventarieförteckningen i Mortorp 1645 beskrives handboksbeståndet: »Handböcker — 2; en gammal och en ny; i then gamla ståår Kyrie, jula- och påskasång». Stilen har 1500-talskaraktär. Men ännu 1645 aktade man nödigt hänvisa till dess sånger. — Madesjöhandskriften tjänar blott för bruk i mässan. — Det är antagligt att »gammal sångbok» från Fagerhult 1619. »En liten sångbook in 8o» och »noch en gammal sångbok in 4to» från Högsby på 1620-talet samt sångboken från Ölands Smedby i början av 1600-talet alla tillhöra denna grupp och alltså hava innehållit sånger ur tidegården och mässans ordinarium.

Till den andra gruppen höra Ålems- och Mönsteråsböckerna. Nu har kyrkovisan börjat sin segerbana. Mässan har sin plats och tidegården är icke heller förgäten. Men den största platsen har redan den lutheriska koralen. Här är ett mellanstadium. Här är på samma gång anknytning till den gamla tidegården och pekas framåt mot den nya tiden med kyrkovisans envælde.

Sin förlaga ha de båda böckerna i folianten från Kalmar (Musikhistoriska museet, Stockholm). Till denna ansluter sig Ålem närmast av de två, varom mera senare. — Det är skäl förmoda, att samtliga handskrifter fr. omkr. mitten av århundradet ha innehållit såväl tidegård som kyrkovisor. Hit höra följaktligen böckerna i Ryssby (1653), Fagerhult (1658), Högsby (1663) och Döderhult (1653). Socknarna ligga i varandras grannskap. Av denna typ ha möjligen även de samtida böckerna på Öland varit — de från Källa, Föra, Hulterstad.

I den tredje gruppen av sångböcker saknas tidegården helt — endast rester av den leva kvar. Den folkliga koralen har besegrat den gregorianska. Detta har skett under åren mellan 1650 och 1670. Från 1670-talet få vi Rappehandskriften av denna typ. Jag har gissat på, att den kommit ursprungligen från Förlösa, vars »lijten skrifwin Sång Book» av 1678 tycks vara den enda, som stämmer med Rappehandskriftens datering. — Handskriften »Skrifwen Musicbook» från Madesjö känd 1695 ansluter sig nära till Rappehandskriften. Den är större men är egentligen blott en utvidgning. De folkliga koralerna ha i allmänhet samma form.

I de två första gruppernas sångböcker lever ännu tidegården. Men en blick på innehållet visar, att de ej varit sig själva nog. De upptaga egentligen blott antifonschemat. Men tidegården bestod av mera. Varifrån ha inledningsversiklar, psalmer, läsningar, hymner och böner hämtats?

Inledningsversiklarna och momentens ordning voro väl så självklara ting för skolynglingarna, att de ej behövde särskilt anges. Hymner ha tagits ur psalmboksupplagornas svenska översättningar. De tillhörde även det som kunde läras utantill. Kalmarfolianten upptar ett rikt förråd f. ö. taget direkt ur Gezelius' »Andeliga wijsor» av 1619. Bönerna ha de tryckta böckerna fått bestå. Läsningarna föredrogos ur den svenska bibelöversättningen. Har detta även varit fallet med psalmer och cantica? Man skulle ju kunna tänka att skolgossarnas sångteknik var så uppdriven, att de utan vidare passade in den svenska texten i den gregorianska psalmodieringen.

Så har visserligen skett på sina håll. I Linköpings stiftsbibliotek förvaras en Gustav Vasabibel. I denna anges före de vanliga högtidspsalmerna med notlinjer och nottecken vilken psalton denna psalm bör sjungas på. Ur denna Bibel har man psalmodierat på svenska.

Den svenska Bibelöversättningen har en annan psalmindelning än den latinska. I Gustav Vasas Bibel äro den gamla numreringen och psalmernas latinska begynnelseord angivna under det svenska numret. Alltså t. ex. vid Psalm 110 angives Lat. CIX Dixit Dominus Domino meo.

Ordo Canendi upptar både den latinska och den svenska numreringen, men den latinska först. Man har tydligen tänkt sig att efter lägenhet sjunga på latin eller på svenska.

KO 1571 räknar icke med svensk psalmodi utom vid Benedictus i Laudes och Magnificat i andra vespern.

I Mortorpsboken anges psalmerna med deras latinska ingångsord allenast utan numrering. Alltså i julmatutinen »Quare fremuerunt gentes», »Coeli enarrant gloriam Dei», »Eructavit cor meum» för våra nuv. ps. 2, 19 o. 45. Detta är det vanliga även hos de övriga. De latinska orden äro som ett slags folkbeteckningar för såväl den svenska som den latinska psalmen.

Emellertid finns det ett undantag. I Pingstmatutinen ange Ålems- och Mönsteråsböckerna icke blott denna folkbeteckning utan även det latinska numret. Alltså: »Psal 47 Magnus Dominus & laudabilis nimis»; »67 Psal. Exurgat Dens» & c; »103 Psal Benedic anima mea Dominum» — motsvarande den medeltida tidegården officiepsalmeri matutinen — våra nuv. ps. 48, 68 o. 104.

Om dessa sångböcker ha brukats, ha alltså psalmerna ljudit på latin ännu i mitten av århundradet. I ett par kyrkor ligga de latinska helbiblarna kvar ännu vid denna tid. Så i Mortorp 1655 och i Mönsterås 1698. Som ovan påpekats är det antagligt, att de gamla psalterierna ännu funnos liggande i kyrkorna, även om de icke upptagits i förteckningarna. När skolynglingarna kommo på besök kommo de åter till heders. Så länge tidegården sjöngs, var man beroende av de gamla böckerna.

Den andra gruppen av handskrifterna är delvis ett musikkomplement till de tryckta psalmböckerna. En fråga av intresse är då förhållandet mellan dessa böcker. De handskrivna förutsätta och bygga på de tryckta. Det är tydligt att nedskrivarna av Kalmarfolianten och Ålemsboken ha använt Rudbeckius' s. k. Enchiridion av 1620 under det Mönsteråsboken ansluter sig till Upsalapsalmboken. Nedan följer till jämförelse Enchiridions och Kalmarhandskriftens uppställningsschema.

Enchiridion.

Kalmar.

I Om Gudz Lagh.	
II Om menniskiones Fall och Rättferdighet.	II Om Christi Ewangelio och menniskiones rettfärdigheet.
III Om Bönen.	III Om Bönen.
IV Om sacramenten.	IV Om sacramenten.
V Om ett rätt skrifftermål.	V Om ett rätt skrifftermål.
VI Om Gudz hierteliga Barmhertighet.	VI Om Gudz hierteliga barmhertighet.

VII Om kors och bedröffuelse.	VII Om kors och bedröfwelse.
VIII Om werldennes wäsende.	VIII Om werldenes wäsende.
IX Om Gudz Ord och Församlingh.	IX Om Gudz Ord och församling.
X Om Gudh at han seer allt.	X Psalmer huru Gudh han ser altingh.
XI Om Christo och then förlossning.	XI Om Christo och then Förlossning.
XII Om then H. Anda.	

Kalmarhandskriften slutar här. Älem saknar överskrifterna, men psalmernas anordning ansluter sig troget till Kalmar samt därefter till Rudbeckius. Alla följa en rent dogmatisk uppställning.

Mönsterås-boken har som nämnts en annan ordning. Den ansluter sig till Upsalapsalmboken. Rubriker saknas i det stora hela, men uppställningen är Upsalapsalmbokens odogmatiska. 1. Katekessånger, 2. psaltarsånger, 3. liknelsesånger, 4. högtidssånger, 5. sånger om allehanda nödortft.

Kalmarhandskriften är alltså ofullständig, vad de lutherska koralerna beträffar. Älemsboken är en kompletterad upplaga av denna. Mönsterås-boken har haft Älem som förlaga men omgrupperat stoffet i anslutning till den psalmboksupplaga som var bruklig därstädes. Denna var tydligen Upsalapsalmboken. Älem och Mönsterås, som gränsa till varandra hade olika psalmboksupplagor.

Den tredje gruppens psalmer ha alfabetisk uppställning. Madesjöhandskriften numrerar efter den nyutkomna karolinska psalmboken.

Vi ha sett de handskrivna sångböckerna som förmedlare från de gamla »munkeböckerna» till vår koralbokstyp. Ensamma ha de aldrig kunnat användas utan alltid som komplement, antingen till de resterande böckerna från den gamla kyrkan eller också till 1600-talets många psalmboksupplagor.

Jan Redin.

Meddelanden.

Val. Till innehavare av förenade tjänster hava valts: i Tölö, Hall., Ivar Hansson, Långasjö; i Aringsås, Krb., Gunnar Dahlqvist, Strålsnäs; i Törnsfall, Kalm. Ivar Håkansson, Torsås.

Koralveckan i Båstad anordnas i år den 26 juni—3 juli. Anmälningar insändas till pastor E. Wickström, Henrik Smithsgatan 9 a, Malmö. Utförlig inbjudan i nästa nummer.

Svensk orgelkonst 1934. I den i föregående nummer införda uppsatsen saknades

uppgift om följande under året nykomponerade verk för orgel:

Carl E. Rosenquist: Koralfantasier: Bereden väg för Herren (53), Vad ljus över griften (102), I denna ljuva sommartid (643). Koralbearbetningar: Oss kristna bör tro (298), Jesu gör mig så till sinnes (129), Gud lär mig dock besinna (448), O Gud ditt rike ingen ser (199). Orgelkoraler: Du bar ditt kors (89), Vad kan dock min själ förnöja? (257). Toccata över »Var man må nu väl glädja sig (46).

H. Melin: Preludium och fuggetta över koralen: Skingra Gud all tvivlans dimma.

18.3.1935